

UDK 811.163.42'282"15"

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 19. III. 2007.

Prihvaćen za tisak 18. IX. 2007.

Marinka Šimić

Staroslavenski institut

Demetrova 11, HR-10000 Zagreb

msimic@stin.hrKAJKAVIZMI U *TKONSKOM ZBORNIKU*

Predmet ovog rada su kajkavizmi u *Tkonskom zborniku* – glagoljskom rukopisu koji je početkom 16. stoljeća pisan na frankopanskim posjedima. Utvrđeno je da su u tom rukopisu prisutni kajkavizmi na svim razinama: fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj i sintaktičkoj. Najviše je kajkavizama na leksičkoj razini, a oni se mogu podijeliti u dvije skupine: 1. zajednički čakavsko-kajkavski sloj, npr. *betegъ*, *gdo*, *nigdar*, *hiniti*, *hud*, *kaštigati*, *lotar* itd.; 2. kajkavski sloj, npr. *fajtati*, *gorup*, *nekoteri*, *pokrivača*, *škoda*, *špotati*, *tanac* itd. Prva je kategorija leksema interpolirana u gotovo svim dijelovima CTk, a druga je najčešća u *Cvêtu od krêposti* i *Muci*. *Tkonski zbornik* čuva jedno ogromno leksičko bogatstvo, a pri usporedbi pojedinih leksema s onima u hrvatskoglagoljskim misalima i brevijarima, zaključeno je da su neki od njih potvrđeni i ranije, npr. *betegъ*, *kaštigati*, *praviti*, *gorup*, *tanac* itd. To je potvrda o kontinuitetu hrvatskoglagoljske književnosti. Interpolacija kajkavizama nije ujednačena u svim dijelovima zbornika, kajkavske su intervencije najčešće u *Cvêtu od krêposti* (f. 67 – 85) i u *Muci Spasitelja naše-ga* (f. 109 – 161).

Na temelju provedenog istraživanja može se zaključiti da je *Tkonski zbornik* rukopis sastavljen iz različitih dijelova, koji nisu nastali u istom razdoblju, ni na istom mjestu. Budući da kajkavizme u pojedinim dijelovima nalazimo na svim razinama (*Cvêtu od krêposti* i *Muka*), može se pretpostaviti da su oni nastali u sjevernom području, tj. bliže kajkavskom.

I. Tkonski zbornik

Tkonski zbornik – rukopis od ff 170, odnosno 340 stranica, pisan na papiru početkom 16. stoljeća, jedan je od sadržajno najzanimljivijih hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih zbornika. To je zbirka različita štiva koja omoguću-

je uvid u srednjovjekovno stvaralaštvo od članaka filozofskog i strogo teološkog karaktera, preko prikazanja i poezije, sve do apokrifa, žitija, priča i legendi. Dijelovi su *Tkonskog zbornika* danas raspoređeni ovim redom: Uskrsnuće Isusovo (1 – 21v), Pjesme (21v – 24v), Isusovo pismo Abagaru (24v), Molitva pred pričest (25v – 26v), Apokrifna apokalipsa (27 – 40), O Luciferu (40 – 40v), Apokrif o Adamovoj smrti (41 – 43v), Tumačenje evanđelja (43 – 46), Epistola o nedjelji (46 – 49v), O Abram (49v – 54), Govor *Sta anjel* (54 – 57), Legenda o Sv. Mihovilu (57 – 61), Govor na dan Sv. Mihovila (61 – 64v), O vrijednosti mise (66 – 66v), Legenda o knezu koji nije htio slušati mise (66 – 66v), Cvjet od krjeposti (67 – 85), Čtenje Agapita (85 – 90), Matej i Andrija u zemlji ljudoždera (90v – 94v), O ispovijedi (95 – 98), Blagoslovi i zaklinjanja (99 – 108v), Muka Isusova (109 – 161), O vrijednosti mise (162 – 165v), Legenda o 12 petaka (165v – 169) (Sambunjak 2001: 10).

Tekstovi očuvani u ovom zborniku, iako fragmentarni, svojom vrijednošću često nadilaze njihove inačice u drugim zbornicima. "...u njem je, u *Zborniku*, vidljiva težnja za očuvanjem najviših dosega neliturgijskoga stvaralaštva prethodnih vremena, dolazila ta književna građa sa slavenskoga istoka ili sa zapada, bila ona pisana uzvišenim crkvenoslavenskim ili pučkim i svakodnevnim čakavskim jezikom, bila ona prevedena po prvi put ili ne, bilo u njoj ili ne čeških, talijanskih, latinskih, kajkavskih, itd. jezičnih natruha. Riječ je o zborniku koji je sastavljen uz visoku estetsku svijest i široku književnu kulturu..." (Sambunjak 2001: 11).

Rukopis *Tkonskog zbornika* (dalje CTK) knjiški je kurziv koji pokazuje njanse u pogledu stadija kursivnosti i kaligrafičnosti (Štefanić 1970: 29). Ivan Milčetić smatra da je cijeli CTK pisala jedna ruka (Milčetić 1911: 290–300). Isto mišljenje dijeli i Vjekoslav Štefanić, koji drži da se u cijelom tekstu mogu razabrati tri različite partije, ali sve od iste ruke koja ih je pisala u različitim vremenskim razmacima (Štefanić 1970: 29). Suprotno njima, Franjo Fancev smatra da iako se na prvi pogled čini da je to radnja jedne ruke, ipak taj se rukopis može podijeliti u pet-šest skupina, što odgovara i vrstama papira na kojem je rukopis napisan. Sve su se te skupine u jednom zborniku našle posve slučajno, tj. prilikom uvezivanja manjih dijelova u novije vrijeme (Fancev 1939: 242–243). Prema najnovijim istraživanjima Slavomira Sambunjaka zbornik su pisala dvojica autora iz istoga književnog kruga.

Pitanje mjesta nastanka ovog zbornika iznimno je komplicirano zbog njegove jezične šarolikosti: pojedini su dijelovi pisani prilično neujednačeno, neki su više narodni, čakavski, sa štokavskim i kajkavskim elementima, a neki su pisani crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije. Crkvenoslavenskim jezikom s obilježjima velike starine pisana su dva teksta: *Djela apostola Andrije i*

Mateja među ljudožderima i Čtenie Agapita. Za Djela apostola Andrije i Mateja među ljudožderima Biserka Grabar ustanovila je da su prevedena s grčkog i da posebice u oblicima i leksiku čuvaju veliku starinu, dok su mlađe tendencije prisutne u fonologiji (Grabar 1967: 121). Dva prikazanja *Muka Spasitelja našega* i *Uskrsnuće Isukrstovo*, prema F. Fancevu, spadaju među naša najstarija prikazanja: “Uostalom bio Tkonski zbornik, (...) pisan u kojem god od tri prva decenija 16. vijeka, njegova prikazanja idu svojim postankom još u XV vijek, jer u ovom rukopisu i ona su, kao i traktat o ispovijedi, samo prijevodi sa starijega predloška” (Fancev 1939: 243).

Prema Vj. Štefaniću CTK je pisan na posjedima kneza Bernardina Frankopana koji su se protezali od Novog Vinodolskog do Ozlja. On se spominje u pjesmi *Tri Marie hoêhu*:

obranenie našega g(ospo)d(i)na
bud' kneza Bernardina.

Modruški knez Bernardin Frankopan vladao je na posjedima svoga roda od 1481. do 1529., pa se u područnim crkvama gdje su vladali Frankopani samo u to doba mogla o Uskrsu pjevati pjesma *Tri Marije hoêhu*. F. Fancev smatra da je mjesto nastanka CTK najvjerojatnije Trsat, a Štefanić da je vjerojatnije Modruš gdje je Bernardin najviše stolovao. Eduard Hercigonja se slaže s Vj. Štefanićem: “U prilog takvu shvaćanju govori na izvjestan način i kajkavizam u čakavštini (\pm cksl.) *Tkonskog zbornika*, manje izrazit i učestao nego u prethodnim kodeksima (CPet, CKZ, CGrš, op. M. Š.), ograničen uglavnom na tekstove iz *Cvêta od krêposti* i *dramu o mucu Kristovoj* što upućuje na čakavsko područje koje nije u neposrednom (ili bližem) dodiru s kajkavskim, ali mu kajkavština ipak nije daleka i tuđa (što je bilo normalno za Modrušu kao najznačajniji frankapanski trgovački, tranzitni centar na liniji primorje-unutrašnjost Hrvatske)” (Hercigonja 1983: 348). S. Sambunjak je na temelju činjenice da je lik Sv. Mihovila tematski vrhunac CTK iznio pretpostavku da je moguće mjesto njegova nastanka svetište Sv. Mihovila ili Sv. Jurja negdje u Krbavi ili Lici (Sambunjak 2001: 38–39).

II. Kajkavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima

Kao što je poznato, najmanje stoljeće prije protestanata, a čak dva prije ozaljskog književnog kruga ulazi kajkavska sastavnica u književnost, tj. već početkom 15. stoljeća, i to u hrvatskoglagoljskim zbornicima, počevši od *Vinodolskog zbornika*. Vatroslav Jagić je zamjetio kajkavizme u CPet, pa je na temelju toga zaključio da je taj zbornik nastao na području gdje se dodirivalo ča-

kavsko i kajkavsko narječje. Franjo Fancev je upozorio na činjenicu da se kajkavska književna riječ davno prije reformacije dodirivala s čakavskom.

Najveći broj relevantnih spoznaja o prodoru kajkavizama u hrvatsku književnost dugujemo Eduardu Hercigonji, koji je utvrdio da je u hrvatskoglagoljskim zbornicima već od početka 15. stoljeća čakavska osnova impregnirana kajkavskim elementima, što traje na dijelu glagoljaškog areala duboko u 16. stoljeće. Taj prodor kajkavizama, već u prvim desetljećima 15. stoljeća, početak je nastojanja da se premoste dijalekatske granice (Hercigonja 1983: 303–385). Prvo ozbiljnije uvođenje kajkavštine iz sfere govorne u sferu pisane riječi čine kajkavizmi koncentrirani u pojedinim kapitulima glagoljskih zbornika kasnog srednjeg vijeka, a među njima posebno mjesto zauzima *Petrisov zbornik*: “...jezik *jedne trećine* od oko 160 članaka tog kodeksa s promjenljivom čestoćom impregniran je kajkavizmima sviju razina. Ovako intenzivna interpolacija kajkavizama u hibridnu čakavsko-crkvenoslavensku strukturu zborničkih tekstova nije zastupljena ni u jednom drugom glagoljaškom spisu” (Hercigonja 1983: 309). Na elemente kajkavskog sustava u hrvatskoglagoljskim tekstovima upozorio je Vjekoslav Štefanić, npr. u *Kvadrugi duhovnim zakonom*: “Jezik teksta je narodni, čakavski, koji ponešto čuti blizinu kajkavskoga, na pr.: *da ne bu gospodoval’* 30” (Štefanić 1960: 234). Pri tome Štefanić kajkavizme objašnjava podrijetlom, tj. veže ih uz teren gdje se dodiruju čakavština i kajkavština. Stjepan Damjanović smatra da to nije morao biti jedini razlog za uvođenje kajkavizama, nego je to moglo biti povezano i s koncepcijom građenja jezika neliturgijskih knjiga (Damjanović 1984: 154). Kad je riječ o kajkavizmima u našim tekstovima 15. i 16. stoljeća, otvara se niz nerazjašnjenih pitanja, od kojih su, prema mišljenju S. Damjanovića, dva najvažnija:

1. što se u određenom povijesnom periodu može smatrati kajkavizmom i kako izbjeći nesumnjivu opasnost da nas zavede naš današnji osjećaj;

2. što je u 15. i 16. stoljeću kajkavizam, a što zajedničko blago kajkavskog i čakavskog narječja.

Pri utvrđivanju vjerojatnih kajkavskih razlikovnih obilježja, prema E. Hercigonji, moramo imati u vidu neke povijesnodijalektne činjenice:

1. iako se dijalektni sustavi hrvatskoga jezika definitivno oblikuju, tj. diferenciraju između 12. i 15. stoljeća, sve do 14. stoljeća nisu postojale velike razlike između tih dijalekata, osobito na kopnu gdje su se preplitali;

2. zapadnojužnoslavenski je prajezik imao dugo zajedništvo, najkasnije se razdvajaju primorska i panonska skupina dijalekata;

3. u sklopu čakavštine uočljiva je neprijeporna naročita bliskost sjeverozapadno čakavskog, posebice u leksiku, s kajkavskim (Hercigonja 1983: 352–353).

Osim u CPet kajkavski je utjecaj prisutan i u drugim hrvatskoglagoljskim zbornicima: počevši od najstarijega CVinod, Greblova kvarezimala, CKZ, CŽg, CGrš, CTK, kao i u listinama i pravnim spomenicima. Na kajkavske su elemente nailazili istraživači hrvatskoglagoljskih rukopisa, počevši od fragmenata, primjerice u *Fragmentu Tomina evanđelja* – apokrifu iz 15. stoljeća (HAZU Fragm. glag 99), potvrđen je leksem *čr'ka* umjesto staroslavenskog *črѣta*, očito unesen pod utjecajem govora pišćeva kraja, najvjerojatnije iz kajkavskog dijela Istre (Grabar 1967: 221). Kajkavski su elementi, i to na leksičkoj razini, premda u znatno manjem opsegu, potvrđeni i u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama – misalima i brevijarima, (rukopisima, a i tiskanima), i to uglavnom u kodeksima koji su vezani za sjevernoglagoljaško područje, ali i ličko-krbavsko, npr.:

– kača – *uēst' i kača* BrVat₅ 180d

– kačastъ – *i stvori emu suknu kačastu* BrVat₅ 86b, *kačastu rizu stvori sebi* MNov 208b. Leksem *kača* jedan je od leksema koji spadaju u zajedničko leksičko blago zapadnoslavenskih i zapadno južnoslavenskih jezika (Maresić 2006: 33).

– kaštigati – *i potom' ga krēpko kaš'tiga* BrN₂ 373a

– kloštъrъ – *V'zvrativ' se vъ obitaniē kloštra* BrN₂ 363c

– norъstvo – *semrtiju nor'st'va ub'enъ* BrVat₆ 45b

– škoda – *i škoda nastoečago vr(e)m(e)ne priobrētenie v(ē)čnoe nas'lēduetъ* BrVat₆ 134a itd.

Na kajkavske elemente u *Prvotisku* misala upozorio je E. Hercigonja (Hercigonja 1971: XXIX), a oni su od tiskanih hrvatskoglagoljskih izdanja potvrđeni i u *Baromićevu brevijaru*:

– kloštъrъ – *oče za istinu veče ot' inih' i veča služba ot' ubozihъ ženъ v' kloš'tarъ prihoēhu* BrBar 522d

– moistrъ – *iv(a)nъ ubo naučit(e)lъ silъ moistarъ živ(o)ta* BrBar 410d.

III. Kajkavizmi u Tkonskom zborniku

III. 1. Kajkavizmi na fonetsko-fonološkoj razini

a) Na fonetsko-fonološkoj razini kajkavska je specifičnost tzv. *protetsko v*, osobitost vokala *u* koji u tom sustavu ne može doći na početku riječi, nego obvezatno dobiva protetsko *v*. Među hrvatskoglagoljskim zbornicima najčešći su

takvi primjeri u CPet: *vuči* (25), *vu* (27), *vun'* (33), *vuzdu* (148), dok su u drugim zbornicima rjeđi, npr. u KKZ *vu utrobi devi marie* (197), u CGrš: *i sve-za nas vuzlom ljub've svoje* (144). U TIZ i TKZ, osim primjera *vstekli* TIZ 61a, TKZ 263, nalazimo samo pojednostavljene staroslavenske oblike: *v'zučila* TIZ 19a, *vpalb* TIZ 1b, TKZ 213, *vstane* TIZ 41b, *v'nuka* TIZ 39a, TKZ 245.

U CTK nalazimo primjer *navudite*, i to u *Blagoslovima i zaklinjanjima: Zaklinaju vas, beski ki grad nosite (...) da ne navudite deli vašimi zlimi vsoi svoiti* 105r.¹

Kako je u tekstovima u kojima dolazi do interferiranja crkvenoslavenskog i kajkavskog, odnosno čakavskog, često teško pouzdano utvrditi kojem sustavu pripadaju određene jezične pojave, potvrđuje primjer *vzeti*, koji u tekstovima pisanim crkvenoslavenski s elementima čakavskog i kajkavskog može biti samo pojednostavljeni crkvenoslavenski oblik, odnosno od staroslavenskog *vъzeti*, dok u tekstovima pisanim hibridnim čakavsko-kajkavskim jezikom (npr. u *Putnom tovarušu* Ane Katarine Zrinske) taj je oblik, prema Josipu Vončini, kajkavizam "...odabirući kajkavizam *vzeti* 11 (čakavski bi bilo *vazeti*) (Vončina 1988: 223).

b) Pojava prefiksa *s-* u nekim leksemima *spet*, *sopet*, *spametiti*, u kojima ga u čakavskom i štokavskom ne nalazimo, odnosno proširenost određenog tipa predmetanja (prefigiranja): *Tada I(su)s sopet tuci na vrata govoreć 7v, ričju se na pokoru ne spravlam ni kaštigam 26v, da plt li ni na to spravna 129v, a ne spomenusmo se od česa esmo stvoreni i sopet nač im amo priti 33r, i spovedae dela naša po vse gradi i strani 94v, Kako se ne sramueš sagrešiti, tako se ne sramui spovidati 95v, O Davidov sinu pravi, vsih nas skupa k sebi spravi 114v* itd. Slične primjere nalazimo u CVinod, CPet i KKZ, dok su u TIZ i TKZ vrlo rijetki, npr. *spraviti* TIZ 18a. Prefiks *s-* u navedenim je primjerima alternanata od *z-*, kako taj prefiks, kao i prijedlog glasi u kajkavštini.

c) Pojednostavljivanje određenih suglasničkih skupina karakteristično je za kajkavski sustav, a u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima nalazimo sljedeće primjere:

vl > l: *v laseh'* CVinod 54a, *lasi* CPet 332, *lada* CGrš 44v

tvr > tr: *trde* CVinod 23d, *zatrđi* CPet 215b, *trdo* CPet 339

stv > st: *storet'* CGrš 303, *storen* CGrš 322.

U CTK nalazimo primjere:

tvr > tr: *četrto est, č(lově)ku za malo zgrešenje veliko zlo učiniti 76v, Četrto*

¹ Stranice i citati navode se prema izdanju S. Sambunjaka: *Tkonski zbornik*, 2001.

est biti len 80r, *četrto est biti brzu*, *a ne lenu* 83v, *Četrto, ki bi protivil s(ve)toi veri* 95r, *i oni ki svetčuju četrtke?* 96r, *Četrto moć ima s(ve)ta misa* 163r.

U TKZ i TIZ nema primjera za pojednostavljivanje suglasničkih skupina, odnosno nalazimo samo: *stvorilb* TIZ 2b, TKZ 213, *otvrđnutie* TIZ 15a, *otvrđnut'e* TKZ 225 itd.

d) U našim je zbornicima prilično česta disimilacija inicijalnog *mn > vn*: *v'noge* KKZ 4, *v'nogimi* KKZ 102 itd. Kako *vnog-* nalazimo često i u latiničnim čakavskim spomenicima, npr. u *Zadarskom lekcionaru* i *Žićima sv. ota- ca*, a s druge strane, u *Petrisovu zborniku*, gdje je najviše kajkavizama, redovito dolazi *mnog-*, S. Damjanović pretpostavlja da su, s obzirom na tu pojavu, mogle postojati dvije mogućnosti: jedna je da je to zajedničko ishodište čakavštine i kajkavštine u kojem se u jednom trenutku uz *mnog-* javlja i *vnog-*. Kasnijim razvojem prvi oblik postaje karakterističan za čakavštinu, a drugi za kajkavštinu. Druga je mogućnost da se promjena *mn > vn* odigrala u već oblikovanoj, odnosno u kajkavštini odvojenoj od čakavštine, pa je *vn* u čakavske tekstove ušlo kasnije (Damjanović 1984: 161). U CTk je disimilacija *mn > vn* potvrđena u primjeru: *Neće vnogi čas biti* 22r.

e) Iako su primjeri nerazlikovanja *č* i *ć* prilično rijetki u hrvatskoglagoljskim zbornicima, oni ipak, u kontekstu ostalih, mogu biti dopunski primjeri za uključivanje kajkavskih elemenata u hrvatskoglagoljske knjige. U CTk je potvrđen samo jedan primjer nerazlikovanja *č* i *ć*: *Prvo, čistoču ot poskruneniê tela* 54v.

f) Karakteristika je kajkavštine da je *s* u stranim riječima prešlo u *š*, što je često npr. u *Pismu popova glagoljaša* (iz 1563. godine), koje je pisano čakavskom osnovicom, s ponekom natruhom kajkavštine, npr. *poštila* (Vončina 1988: 204). U CTk najčešći su takvi primjeri u *Cvêtu od krêposti: Arištotil piše*: 67r, *Da bi žene sede na študii* 68r, *Ot lubve čte se va ištoreji rimskoi da cesar Deonožij povele useći gl(a)vu* 71v, *Ot mira pisano estb va ištorei rimski* 74v, *Ot pomilovaniê pisano est va ištoreji rimskoi* 76r, *Mudri Ermeš piše*: 76v, *S(ve)ti Avguštín pravi*: 78v, *Mudri Oriženes piše*: 79r, *Arištotil c(êsa)r reče* 80v, *Pisano e(stb) va ištorei rimskoi da cesar Deonožiii beše naistrašliveiši č(lovê)k* 84v. Također u dijelu *Blagoslovi i zaklinjanja* nalazimo primjere: *b(la)ž(e)nimi herofimi, šerafimi i vsemi s(ve)ticami Bož(j)imi* 104v, *i silami ki sede na nih i na kolesnicah herofimskih i šerafimskih* 107v. Iako držim da se navedeni primjeri mogu pripisati kajkavskom utjecaju, ipak, valja upozoriti na jednu činjenicu. Naime, u nekim su hrvatskoglagoljskim liturgijskim rukopisima potvrđeni slični primjeri, oni su najvjerojatnije mogli nastati pod utjecajem romanskih govora. Takvi su primjeri česti u BrN₂: *Tbgda prog'nêva se d'rakušb* 393a (Drac- cus), *I meju timb edinb ot niju imenem felik'sb iže b(i)še s'tarêi b'ratb eg'da*

veden̆ bē k c(ʙ)rikvi šerapiša b'liz̆ ob'lačil'nice idēže sēdēše rekomi d'rakuš̆ BrN₂ 392d, *felik's̆* - latinski Felix, *šerapiš* – latinski Serapis, *d'rakuš̆* – latinski Draccus. Tako se na ovim primjerima još jednom postavlja pitanje interpretacije određenih jezičnih pojava u tekstovima s crkvenoslavensko-kajkavsko-čakavskim interferiranjem.

g) U zborničkim tekstovima u kojima je prisutno interferiranje crkvenoslavenskog s čakavskim i kajkavskim, ekavski refleks *jata* (*ê*) također može biti jedan od elemenata kajkavskog, ali pri tome ne smijemo isključiti mogući utjecaj čakavskog ekavskog dijalekta. Ekavski su refleksi *ê* u CTk posebice učestali u *Cvētu od krēposti*, *Djelima Mateja i Andreja među ljudožderima* i *Čteniu sv. Agapita: otvorete* 74v, *zapovedal beše* 75v, *na posteli* 75v, *utešiti* 75v, *lepo gnezdo* 75v, *naškodeti* 76r, *imeše* 77r, *beše* 77r, *prolevati* 77r, *nesam* 78r (dva puta), 79r, *lepo* 79v, *imeti* 78v (dva puta), *deteti* 79r, *umreti* 79r, *lepimi* 79v, *videti* 79v, *sedeše* 80v, *grehi* 81r, *zapovedi* 81v, *bežati* 83v, *lenu* 83v, *imeše* 84r, *na svete* 84v, *zapovede* 84v, *Beše že zveri* 85v, *nesam* 85v, *cveti* 86r, *sedehu ptice* /v/ *dreveh* 86r, *beli* 86r, *sneg* 86r, *behu* 86r, *pesan* 86r, *v belih rizah* 86v, *mesta* 87r, *steni* 87v, *semo* 87r, 87v, *cvetom* 88r, *beleši* 88r, *vreme* 90v, *beše* 90v, *razdelahu* 90v, *žreb̆* 90v, *hleba* 90v, *êdehu* 90v, *del* 91r, *ispovedati* 91r, *videl* 91r, *v neverovanie* 91r, *nest bo neveri* 91r, *ne razumehom* 91v, *videhova* 91v, *na sem meste* 92r, *detete* 92r, *besedovah* 92r, *večnie* 92r, *besi* 92r, *umreše* 92v, *slepih* 93r, *idete* 93r, *telo* 93r, *povedaše* 93r, *imehu* 93v, *pustete* 93v, *zakoletе* 94r, *detete* 94r, *Vem* 94v, *nesi* 94v. Potrebno je napomenuti da većina tih leksema vjerojatno pripada čakavskom narječju, jer je riječ o takvom tekstu, dok se kajkavskom sa sigurnošću mogu pripisati imperativni oblici: *otvorete*, *zakoletе*, *pustete* itd. U drugim zbornicima su inače rijetki takvi primjeri, a oni bi se mogli protumačiti i kao adaptirani elementi iz općeslavenskoga književnoga jezika, u kojima je imperativno *ê* zamijenjeno s *e*. “Ipak, kad god su ‘jat’ zamjenjivali u imperativu, zamjenjivali su ga s -i-; stoga se ovo -e- po svom rijetkom javljanju uklapa u čestotnost javljanja morfoloških kajkavizama uopće” (Damjanović 1984: 166). Neki zbornici, primjerice *Vinodolski*, pokazuju da pisci uz markantne kajkavske osobine ne upotrebljavaju ikavski refleks u inače pretežito ikavskim tekstovima.

U tekstu *Muke* refleksi *ê* su ikavsko-ekavski, i to po pravilu Meyer-Jakubinskoga: *ê* + t, d, n, l, r, s, z + a, o, u, ø = e: *ne veruite* 109v, *na svet* 109v, *telo* 110v, *delo* 110v, *peska* 111r, *dela* 114r, 144v, *cenu* 115v, *verovati* 117v, *mesto* 121r, *svedokov* 140v, *tela* 144v, *popela* 146r, a u ostalim situacijama *ê* je dao *i*: *lipo* 109r, *Riči* 109r, *potribue* 109r, *grišnik* 109r, *grihov* 109v, *utišenê* 109v, *svite* 110v, *odrišiti* 112r, *rič* 114r, 123v, *lipi* 123v, *riči* 140r, *svitli* 144r, *vrmena* 153r, *udili* 154r, *utišit* 154r, *lika* 159v, *lipost* 160r, *dičica* 161r.

Postoje i odstupanja od tog pravila, npr.: *na ednom mesti* 109r, *svita* 109v, *svit* 110r, *verne* 120r, *povidam* 140r, *povidati* 149v.

h) Refleks ϵ : karakteristična čakavska disimilacija $\epsilon > a$ (pri distribuciji j , \check{c} , \check{z} + $\epsilon > a$ i $k + l + \epsilon > a$) potvrđena je i u hrvatskoglagoljskim zbornicima, primjerice u CPet *êč'meni* 264, *êdrko* 78b, *žaini* 49 itd. U tom zborniku ova mijena nije posve dosljedno provedena, uporedno su zastupljeni primjeri *e/a*, odnosno varijante istog leksema u istom kontekstu – *êzika* : *ezika*, *priê* : *prie*, *êt'* : *eti*, *priêta* : *prieta* itd. Te su varijante u CPet ograničene na lekseme *s je* i *že*. “Za jezik *Petrisova zbornika* u svim njegovim dijelovima, bez obzira na smjenu ruku koje su ga pisale, tipični su refleksi $\check{c}\epsilon > \check{c}e$ i $kl\epsilon > kle$: *počele* 38b, *počelo* 57, *počeše* 59, *početiem'* 65 (...), *proklet* 145, *kleti* 14b, *kletvu* 149 (...)” (Hercigonja 1983: 320). I u drugim je glagoljskim zbornicima 15. stoljeća, kao i liturgijskim kodeksima provedeno alterniranje primarnog čakavskog refleksa $a (< \epsilon)$ s e , npr. u hrvatskoglagoljskom *Blagdanaru*, *Bernardinovu lekcionaru*, u *Koluničevu zborniku* itd., dok je u *Zadarskom lekcionaru* i *Šibenskoj molitvi* uvijek a . U tekstu najstarije hrvatskoglagoljske pjesmarice također je potvrđen dvojak refleks nazala ϵ u oblicima glagola *prijeti*, dok iza konsonanata \check{c} i \check{z} dolazi samo refleks e : *poče*, *pres'* *počela*, *zače*... (Malić 1972: 110). U CTK su, slično kao i u CPet, potvrđene varijante istog leksema kod primjera *s je*, *če* i *že*:

jelja – *prijel* 2v, *priel* 9r, 29r, 72r, *prieti* 46r, 72r, *priêste* 8v, *priê* 10v, *priêti* 11v, *poêm* 9v, *êt* 39v, *priêmši* 46r, *prijati* 135r, *objame* 157r

če/ča – *počenući* 38r, *poče* 41r, 43r, 55v, 66v, *počne* 109r, 157r, *načeše* 74r, *načelo* 45r, *počal* 129v, 130v (tri puta), 140r, *poča* 22v, *často* 70v

že/ža – *žeini* 33r, *žeju* 156r, *žaina* 70r.

Jedino kod *klε*- nema varijanata, odnosno uvijek je *kle*:- *proklet* 46v, 48r, *prokleti* 52v, *kleti* 59r, *kletvu* 59v, *poklekni* 112v, *poklekši* 114r itd.

E. Hercigonja smatra da iako se potiskivanje autohtonog čakavskog refleksa $\epsilon > a$ obično objašnjava djelovanjem unutarnjih zakonitosti ili utjecajem zapadne štokavštine, ta se pojava može tumačiti i kao kajkavski utjecaj “...pored svega, u složenom mozaiku međudijalektalnih odnosa i interferiranja, u uvjetima dijalektalnog susjedstva na jednom dijelu čakavskog areala u prošlosti, učestalo prodiranje refleksa $e (< \epsilon)$ u brojne leksičke morfeme, tendencija njegova širenja i potiskivanja autohtone varijante $a (< \epsilon)$ moglo je biti uvjetovano i kajkavskim utjecajem” (Hercigonja 1983: 323). To se, dakako, posebice odnosi na zbornike i one tekstove u kojima su zapaženi i mnogi drugi kajkavski elementi. Tako su u CTK, možemo zaključiti, varijante prisutne kod *jε-> je* i *ja*, *čε-> če*- i *ča*- i *žε-> že* i *ža*, dok kod *klε* nema varijanata, tj. - *klε > kle*.

i) Primjeri depalatalizacije suglasnika *l'* i *n'* u našim se tekstovima najvjerojatnije, prema S. Damjanoviću, mogu pripisati kajkavskom utjecaju, npr. u *Kolunićevu zborniku*: *lubit'* 188, KKZ, *lubilb* KKZ 188, *lubav* 'KKZ 188 itd. (Damjanović 1984: 54). Među čakavskim govorima jedino se na Susku mogu pronaći primjeri poput *žmul*, *kluka*, *sliva*, *kosula*, no po depalatalizaciji *l'* i *n'* Susak je među čakavskim govorima osamljen i u tom se pogledu "veže s kajkavskim i slovenskim dijalektima, pokazujući i na tom segmentu bliskost čakavsko-kajkavskih razvojnih tokova" (Moguš 1977: 91). U svim dijelovima CTk nalazimo takve primjere: *luto* 2r, *ludem* 7r, *kluče* 7v, 56r, *volu* 14r, 14v, *lublaše* 16v, *lubav* 27v, 82v, 126r, *lutim* 38v, *ludi* 54v, 133r, 156v, 161r, *kluвати* 55v, *vzluвih* 60r, *lubvi* 62r, *lublaše* 66r, *lutimi* 92r, *Luto* 93v, 94r, 148v, *luckomu* 97v, *lucki* 97v, *vzlubi* 132v, *lublu* 153v, *popluvaše* 160r itd.

U hrvatskoglagoljskim liturgijskim rukopisima postoje fonemi *l'* i *n'*, ali su rijetke okoline u kojima se oni doista ostvaruju u pismu, pa najčešće nalazimo primjere: *pole*, *vona*, *boli*, *niva* itd. Palatalnost osnove se obilježava samo ispred *u* gdje se razlikuje *kralju* : *valu* (Vince 1981: 18-21). U pojedinim se rukopisima *lj* i nj ponekad označavaju i apostrofom iza ђ, odnosno **P** (Mihaljević 1991: 46).

Palatalno *r* se u kajkavskom ispred vokala razvilo u skupinu *rj*, kakve primjere nalazimo kod Antuna Vramca: *morie*, *orie*, *vmorien* (Junković 1972: 41). U CTk takvi su primjeri potvrđeni jedino u *Cvêtu od krêposti*: "*Vsaka voda shaê z morja i potom va ne vhaê...*" 67v; "*Ot mira pisano estb va ištori rimski da biše edan vitez, imenem Ipolit, i imeše nemirje s jednim knezem, imenem Laštig, i vsagda prebivahota v nemirji. I pomisli Ipolit kako huda reč je nemirjê*" 74v.

III. 2. Kajkavizmi na morfološkoj razini

a) Formant -š i -kš pri stupnjevanju pridjeva

U hrvatskoglagoljskim je zbornicima puno takvih primjera: *vek'šimb* KKZ 10, *man'ši* KKZ 29, *gor'ši* KKZ 35, *naigoršemu* CPet 29, ali najviše je takvih oblika komparativa u CKz, za razliku od Korizmenjaka IIIa 19 HAZU, pa S. Damjanović na temelju toga zaključuje: "To znači da autora *Kolunićeva zbornika* koji forsira -š- formant za razliku od autora korizmenjaka IIIa 19 ne smije mo naprečac proglasiti sklonijim kajkavštini. Izbor između *vekši* i *veći mogao je biti izbor između češćeg i rjeđeg unutar istog, čakavskog, sustava. Široka rasprostranjenost formanta -š- po čakavskim tekstovima (mada frekvencijski slab) upućuje na taj zaključak*" (Damjanović 1984: 165). U prilog ovoj tezi ide i

činjenica da se u hrvatskoglagoljskim liturgijskim rukopisima učestalo pojavljuju oblici *bolši*, *vekši* i *gor'si*, npr.: *bolši – ne d(u)ša li bolša est' piće* MVat₄ 145b, *bolša e(stb) mudrostb neže sila* BrVat₅ 183c, *bolši budetb* BrN₂ 235b, BrVat₅ 216b; *vekši – stvori že b(og)b dvê scêtilê velicê svêtilo vekše da obladaet' d(b)nem'* MVat₄ 99a, BrVat₆ 63d, BrN₂ 61c, BrPm 64c, *ot ostan'ka vodi noemiê povelê kamici vekši poliêti* BrVO 423a itd.

Primjeri u *Tkonskom zborniku*:

– *naigorše, naibolše: Kain davaše naigorše, Abel davaše naibolše.* 42r (Apokrif o Adamovoj smrti)

– *bolše: D. (5) dobrota e(stb) krst/ê/ninu kako edna mol(it)av o(d) duš: vseh molitvi bolše e nere je s(ve)ta misa* 65r (O vrijednosti mise)

– *naihuišćemu: i videći da naihuišćemu hlapcu mu e ugaêti* 74v (Cvêt od krêposti)

– *naistrašliveiši: Deonožii beše naistrašliveiši č(lovê)k ki e na svete* 84v (Cvêt od krêposti)

– *beleiši: i vide križ ego be visotu više nebese i beleiši pače slнца* 88r (Čtenie sv. Agapita)

– *svetleiši: Trpeza beše svetleiši slнца* 88r (Čtenie sv. Agapita)

– *gorše: i stvoret nam muki gorše prvih!* 93r (Djela Andreja i Mateja među ljudožderima)

– *bolših: ili ot bolših čtovat se želee* 108v (Blagoslovi i zaklinjanja).

b) Između ostalih kajkavskih elemenata u zbornicima se često nalaze oblici prezenta za futur glagola *biti* – *bum, buš, bu*: *prodajući riči za no ča ne bu vridno* KKZ 3, *I potom ako mu bu lagle* CPet 120, *to sta ti moi oči ljubi iju kuliko hoćeš a mene ne buš' nigdare ljubil'* CPet 195 itd. Za razliku od KKZ, u TKZ i TIZ nisu potvrđeni takvi oblici. U creskoj Muci Franića Vodarića, latiničnom rukopisu s konca 17. ili početka 18. stoljeća, između ostalih kajkavskih elemenata često se pojavljuje ovaj oblik, i to u posve čakavskom kontekstu, odnosno s fonološkim mijenama svojstvenim čakavskom narječju, npr.:

To si, dušo razumila,

buš se obratit Bogu htila? (478)

da tvoja smart ne bu juta

ni takojer muka kruta! (935)

Zdavna želil sen t' viditi

prij ner svita s' bun diliti, (2610) (Vodarić 1993.).

U CTk nema puno takvih primjera, oni su svi u Muci, odnosno samo je jedan primjer u Uskrsnuću, a prema F. Fancevu to je jedno prikazanje (Fancev 1939: 245).

Primjeri: *buš – ako vavek buš goriti* 112r (Muka), *da t buš vidit sinka mri-ti* 138r (Muka); *bu – gda sin B(o)ži bu umriti* 128v (Muka), *ako se bu on srđi-ti* 138r (Muka), *t(e)r na križi bu visiti* 159r (Muka), *Tu reče Ivan kada bu I(su)s na križi* 160v (Muka),² *Ako bu Pilat protiviti* 17r (Uskrsnuće).

c) Imperativni element na -e prilično se rijetko nalazi u našim zbornicima, npr. *vzdignite* KKZ 202, *privezete* CPet 327, dok u CTk ima dosta primjera, i to jedan u *Cvêtu od krêposti*, a svi ostali u *Djelima Mateja i Andrije među ljudožderima*:

otvorete: "Otvorete vrata ! Ê sam, Ipolit." 74v

nesete: "Nesete i dadite e patriêrhe 90v

pustete: "Molu se vam, sina imam i nega izeite, a mene pustete!" 93v

zakolete: tagda naju zakolete!" 94r.

Iako je ovaj dio CTk (*Djela Mateja i Andrije među ljudožderima*) u svojoj osnovi pisan crkvenoslavenskim jezikom, on ipak ima dosta kajkavskih elemenata, a između ostalog i -e u imperativu.

d) Kajkavski se ubraja u one malobrojne slavenske sustave koji nemaju vokativ, odnosno on je izjednačen s nominativom. To se izjednačavanje nominativa i vokativa, prema mišljenju Zvonimira Junkovića, dogodilo prije 16. stoljeća: "U kajkavskom dijalektu 16. stoljeća vokativ više nije postojao kao posebna gramatička kategorija" (Junković 1972: 129). Na posebnost vokativnih oblika u CTk upozorio je S. Damjanović, naime vokativ i nominativ nisu ovdje izjednačeni zbog rime: "Uzrok je drugi: autor može, kad je ova kategorija u pitanju, a i inače, birati i iz kajkavštine. I njezine elemente kao i čakavske on osjeća svojim i smatra da može grabiti iz obaju vrela (dakakao i iz trećega – općeslavenskoga)" (Damjanović 1984: 167/168). Da je autor CTk crpio iz naših dvaju sustava, najočitiije je iz primjera:

Zdravo s(ve)to naše brašno, nebu i z(e)mli vele strašno! Zdrava slavna pićo naša, ku vsak êzik h hvalec znaša! Zdrava, s(ve)ta n(a)ša p(a)ša, 23v

"O ume potamneli, o obraze poniženi, o plemenščina zgublena, o poćenje zgubleno, o veselie rassipano, o mudrost okalena..." 74r.

Najčešće se kajkavski vokativ pojavljuje u Muci i Uskrsnuću: *Ne tiite se boêti, bratiê draga, toga I(su)sa* 6r; *O sestrice Magdalena* 15v; *Nu nam pra-*

² Napomena: S. Sambunjak je pročitao ovo mjesto *kada be I(su)s na križi*, prema fotokopijama iz Staroslavenskog instituta, ipak je *kada bu I(su)s na križi*, kako je u izdanju F. Fanceva.

vi, a Mariê, 17r; O vi, draga bratê moê, 18v; O Mariê, veseli se 20v; Zahvalam ti, Magdalena, 20v; o plemenščina zgublena, 74r; Oh, nevolna Magdalena, 111v; nač si prišal, Juda dragi? 135v; Ne milui me, zemla črna, 141v; zdrava, s(ve)ta, doh, prilika 154r.

III. 3. Kajkavizmi na sintaktičkoj razini

a) Od kajkavskih elemenata na sintaktičkoj razini u CTK ponekad u nekim zavisnim rečenicama nalazimo futur gdje bi u štokavskom mogao stajati prezent: *kadi veseliju vašemu nigdare ne budet konca. I budet držati palmi v rukah vaših, i budete imiti vince zlate na glavah vaših 35v; “S(ve)ti Avgustin piše rekući: “Ti ki pitaš mir, hoć li te nauču kako ga budeš imel...” 67r; Tad ki budu verovati I(su)s ih će pomazati 5v; da ako li ga li privedeš totu k nam i on niku zabavu bude činiti svrhu nas, ovo ti se obitamo vsi stanovito da ne budeš veće nami gospodovati 6r.*

I u nekim se čakavskim govorima futur II. tvori od prezenta glagola biti i infinitiva glavnog glagola, npr. u Božavi, Vrgadi, npr. *bude plakati* (Menac-Mihalić 1989: 90).

b) Kajkavskom utjecaju na sintaktičkoj razini mogu se pripisati i primjeri uporabe futura s oblicima *bum, buš, bu* – taj je futur građen oblikom prezenta karakterističnim samo za kajkavštinu. Ti su primjeri, već citirani, a u CTK potvrđeni su najčešće u onim dijelovima koji i inače imaju najviše kajkavskih elemenata: Muka i Uskrsnuće.

IV. Kajkavizmi na leksičkoj razini

Stranim je utjecajima najotvorenija leksička razina, stoga pri dokaznom postupku u kojem se rabe primjeri iz leksika treba biti prilično oprezan. Svaka riječ, svaki leksem koji ulazi iz jednog sustava u drugi, svjedoči o stanovitim vezama jezika i naroda, pa je proučavanje leksika, više no proučavanje drugih jezičnih razina, vezano uz ekstralingvistička istraživanja. “Proučavanje kajkavizama u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima povezano je, što se leksičke razine tiče posebno, s problemima koji su u ovom trenutku i pri ovakvoj razini istraženosti naših tekstova i naših govora, njihove povijesti i sadašnjosti, nerješivi. Pred nama je dug i brojnim preprekama bogat put u minucioznom istraživanju leksika i nije blisko vrijeme kada ćemo moći donositi vrlo sigurne zaključke” (Damjanović 1995: 74). Kad je riječ o primjerima na leksičkoj razini, potrebno je napomenuti, da oni pri dokaznom postupku o kategoriji kajkavizama nemaju takvu vrijednost kao primjeri na fonološkoj, morfološkoj i sintaktič-

koj razini. Naime, do danas ne postoji na dosadašnjem stupnju istraženosti naših tekstova definicija što je kajkavizam u 15. stoljeću, a što zajedničko čakavsko-kajkavsko blago. Pri definiranju leksičkih primjera za odluku o tome hoćemo li neki primjer navesti kao kajkavizam ili ne bitni su kontekst i vrijeme pojave, primjerice: *praviti* u značenju *govoriti*. Kod leksičke je razine, za razliku od fonološke i morfosintaktičke, koje predstavljaju zatvorene popise jezičnih jedinica, problem i u tome što je leksik otvoren popis monema, koji je nemoguće precizno definirati i koji se u svakom trenutku mijenja ovisno o komunikacijskim potrebama. Leksik svakog jezika je neprestano izložen promjenama i podvrgnut fluktuacijama: pojedine riječi nestaju i zastarjevaju, a šire se nove (Gačić 1979: 45).

IV. 1. Zajednički čakavsko-kajkavski sloj

U sloj leksema koji pripadaju zajedničkom blagu kajkavskog i čakavskog narječja u CTk mogu se ubrojiti: *gdo*, *himba*, *hiniti*, *hinac*, *hud*, *kaštigati*, *lotar*, *peľjati*, *štirati*. Nedovoljna istraženost naših tekstova ne dopušta nam posve pouzdano određenje za pojedine lekseme, naime, neki od njih koji nam se danas čine kajkavskim, pojavljuju se i na jugu, odnosno ti su leksemi, uglavnom germanizmi i hungarizmi, najprije ušli u sjeverne govore, a kasnije se proširili i na jug.

Poteškoća je kod ovog istraživanja i u tome što se neki istraživači ne slažu oko pitanja o pojedinim leksemima, npr. *gdo* – Z. Junković i E. Hercigonja smatraju da je to kajkavizam, a S. Damjanović da je to zajedničko blago čakavskog i kajkavskog.

Kategorija kajkavizama u našim tekstovima 15. stoljeća još nije posve definirana ni usustavljena: “I kao što za neke od citiranih primjera daljnja istraživanja vjerojatno neće potvrditi da su kajkavski elementi, tako će možda poneke i ‘vratiti’ kajkavštini. Neke riječi, kao npr. *beteg*, *kaštigati*, ili čak *hiža*, koje danas zbog vrlo česte upotrebe u čakavskim tekstovima i govorima ne ubrajamo u kajkavizme (*beteg* dolazi u Marulića, u hvarskim govorima, u Hrv. primorju itd.) možda će ipak biti tako tretirane. Sve će to ovisiti o definiciji koja će nam reći što je kajkavizam u 15. stoljeću, definiciji koju u ovom trenutku nemamo!” (Damjanović 1984: 176).

U CTk autor i čakavski i kajkavski i staroslavenski smatra svojim sustavom iz kojih može uzimati, posebice kad je riječ o leksičkom izboru.

Primjeri iz CTk koji pripadaju zajedničkom čakavsko-kajkavskom sloju:

betegъ, betežati – kajkavsko-čakavska tuđica (mađ. *beteg*h – bolest) zabilježena i ranije i na širem području od onog koje navodi P. Skok u *Etimologij-*

skom rječniku “beteg (16. v. kajkavska i čakavska riječ, Marulić, Hrv. Primorje, Hvar)” (Skok I: 142). Važno je istaknuti da se leksemi *betegъ* i *betežъnъ* pojavljuju mnogo ranije, već od sredine 14. stoljeća, u hrvatskologoljskim rukopisima, tj. brevijarima BrVat₅, BrVat₆, BrVO: *betegъ – siê h(rъst)a svojego daromъ betezi i stuženiê otgonitъ egda ka križu prikasaet se* BrVat₆ 153d; *betežъnъ – budi že krêpostъ n(a)ša zakonъ nepravdê što bo betežno nepol’zno obrêtaet se* BrVO 369c, BrVat₅ 182a.³

U CTk je potvrđen glagol *betežati* i imenica *beteg*: *dokle č(lovê)k mise poslušā ni se stara ni beteže, zač v jistvini dreva životna Adam ne staraše se ni betežaše*. 65r (O vrijednosti mise); *i ne more ta d(a)n v niedanъ betegъ vpasti* 162v (O vrijednosti mise).

Zajedno s još nekim hungarizmima leksemi *beteg*, *betežan*, *betežati* će se “...od 16. stoljeća sve više uporabno vezati uz sjeverno područje postajući prepoznatljivim elementom leksika rastuće kajkavske književnosti...” (Hercigonja 1983: 362).

gdo – U hrvatskologoljskim je zbornicima *gdo* (< кѣто) znatno češći oblik od *kto*. I dok Z. Junković drži da se oblik *gdo* mogao razviti samo u kajkavskim govorima, S. Damjanović smatra da to opovrgavaju naši tekstovi, u kojima su postoje *kto* i *gdo*, i to u biblijskim tekstovima češće je *kto*, a u ostalima *gdo*. “To bi onda dalje značilo da u slučaju te zamjenice uopće nemamo čakavski izraz, što je apsolutno isključeno za jedan zbornik u kojem je potka nesumnjivo čakavska. (CKz M. Š.) Uostalom, to bi bio jedini slučaj da za neki jezični sadržaj nemamo u našim tekstovima i čakavski izraz! *Gdo* je, smatramo, zajedničko dobro čakavštine i kajkavštine i ne možemo ga u našim tekstovima označiti kao kajkavizam. To potvrđuju i mnoge listine” (Damjanović 1984: 163). U CTk *gdo*, kao i *nigdo*, *nigdar*, *nigdor* prilično se učestalo pojavljuje u gotovo svim dijelovima zbornika, npr.:

gdo – *Gdo e ta Kral od slavi?* 8r (Uskrsnuće), *i ako bi gdo hotil ta list vzeti, on bo begnet ot nega, ako gdo hoćet pisati...* 49v (Epistola o nedjelji), “*G(ospod)i, gdo e(sts) si ki sudi ei i gdo odgovara?*” 51v (O Abram), *gda č(lovê)ka lubišъ* 61v (O sv. Mihovilu), *Gdo ima vele zalih čudi v sebi, ta dêvle kćere hrani v sebi* 63v (Govor na dan sv. Mihovila), *gdo ti more pomoći razve g(ospo)d(i)n biskup* 64r (Govor na dan sv. Mihovila), “*Gdo ti ime moe poveda?*” 85v (Čtenie sv. Agapita), *Gdo i ta ki je v slasti živil* 110r (Muka), *Gdo vam reče* 113v (Muka).

nigdar, **nigdare**, **nigdor**: *tere koga on polubi, s(ve)ti rai nigdare on ne zgubi*. 7r (Uskrsnuće), *i tma nigd(a)r ni uzrit se, kadi veseliju vašemu nigdare ne*

³ Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 145–146.

budet konca 35r/35v (Apokrifna apokalipsa), *ne obrete se nigdor tebi podoban 53r* (O Abram), *Nigdar mud(a)r ni on ki v sebi misal dvoi 63r* (Govor na dan sv. Mihovila), *b(la)ž(e)ni orle šestokrlni, hrabre koga lipote sgledati nigdore očima ne more 64v* (O vrijednosti mise), *zač mud(a)r č(lovê)k nigd(a)r ne prebiva v žalosti.*” 73v (Cvêt od krêposti), “*Zlobivi ludi nigd(a)r mira nemaju.*” 74v (Cvêt od krêposti).

hiniti, prehiniti, himba, hinac – leksemi se mogu uvrstiti u zajedničko blago naših dvaju narječja, u značenju *prevariti, prijevara, varka*. Potvrde su u rječnicima od 15. stoljeća: Vrančić, Mikalja, Belostenec, Jambrešić, Stulić. Leksem je potvrđen u *Lekcionaru Bernardina Splićanina*, kod M. Marulića, N. Ranjine, Dž. Držića, M. Vetranovića itd. (AR III: 599, 603). U CTK taj se leksem nalazi gotovo u svim dijelovima, a najčešći je u Muci: *ki po dêvli prehine-ni biste na smrt osueni 8v* (Uskrsnuće); *Are prehiniste se i otvrgoste se Oca i Sp(a)sitela vašega, 38r* (Apokrifna Apokalipsa); “*Ot pokaênîê salgati B(og)u moremo, da prehiniti ga ne moremo. 59v* (Legenda o sv. Mihovilu); *Salamuna i prehinila a Sansona umorila, 69r* (Cvêt od krêposti); *Esi li koga hinil 97r* (O ispovijedi); *Ne veruite napućênju ni hinbenu naslajenju 109v* (Muka); *Otidite, hinbe svita, 111v* (Muka); *Oime mani, ča učinih, kako sama sebe shinih? Hiniše me dela moê 112r* (Muka) itd. Leksem je potvrđen i u creskoj Muci Franića Voldarića: “*Nevoljnici, ne bludite tere sebe ne gubite! Vam nastaje dan dreseli, zač je Isus hinac veli. (162).*”

hud – praslav. i stsl. *hudъ* (parvus, tenuis, pauper) najstarije značenje je mršav, siromašan, (potvrđeno u *Poljičkom statutu*), pa je kasnije od ovih značenja nastalo bijedan, jadan, žalostan, nevoljan, zatim kukavan, nevaljao, nevrijedan, pa još gore – zao. Za pridjev *huđi* najstarije su potvrde kod N. Ranjine, Š. Menčetića, Dž. Držića, D. Ranjine, P. Hektorovića, itd. (AR III: 716–723). Prvobitno je konkretno značenje: *mršav* preneseno na apstraktno, tj. psihičko stanje. Široko je rasprostranjeno u govorima, npr. imenica *hudoba* – eufemizam za vraga na Korčuli, *hudati* – na Cresu u značenju koriti (Skok I: 692).

U CTK – *tada hud obraz ludi imaju 54v/55r*, (Govor *Sta anjel*), *hudobe – esu li srca n(a)šega puka ostavili hudobe i zla dela 56r* (Govor *Sta anjel*), *Hu(d)imi deli na sem s(vê)tu lahko priemlu 62r* (Govor na dan sv. Mihovila), *Ki neće hodobe ot sebe 62v* (Govor na dan sv. Mihovila), “*Mudra žena načina hižu svoju, a huda rasčina. 68r* (Cvêt od krêposti), *Ona ti e zlo oružie, ostro vele, hudo, vražie 70v* (Cvêt od krêposti).

kaštigati – spada u one lekseme koji se danas zbog česte uporabe i u čakavskim govorima ne ubrajaju u kajkavizme, nego u zajedničko blago čakav-

skog i kajkavskog. U CTk: *ričju se na pokoru ne spravlam ni kaštigam*, 26v (Molitva pred pričest), *ta e proklet i kaštigan mnoju* 46v (Epistola o nedjelji), *i da bi ju ne kaštigalb* 77r (Cvêt od krêposti), *Arištotil c(êsa)r reče: "Bratê, ne ka/štiga/i ga* 80v (Cvêt od krêposti), *Pravdu i B(ogu)u udržati a č(lovê)ka ka-štigati* 134v (Muka). Leksemi *kaštigb* i *kaštigati* često se pojavljuju i u CKz: *dokli estb gospodinb bogb ot'lučilb ne oče ustati ta kaš'tigb od' vasb* 40, *da govore naši duktori da ni grihb, ki veče kaš'tiga gospodinb bogb* 177. Prilično učestalo u našim se zboricima nalaze sinonimi u trajnom nastojanju oko razumljivosti (E. Hercigonja), u ovom slučaju: *kaš'tigati* i *karati* CIvan 26b, CKz 235, a također u CTk: *nere kada nego hoće pokarati i pokaštigati* 84v (Cvêt od krêposti). Od hrvatskoglagoljskih brevijara *kaštigati* je potvrđeno u BrN₂ – *i potom' ga krêpko kaš'tiga* 373a.

lotar – germanizam lotar u značenju lupež, pijanica, ljenčina, proširio se iz sjevernih kajkavskih krajeva i na jug. Potvrđen je primjerice, na Korčuli i Peleješcu i u Dubrovniku (16. stoljeće) (Skok III: 320–321). Da je leksem *lotar* bio poznat i široko rasprostranjen u hrvatskim govorima potvrđuje činjenica da se pojavljuje na istarskim grafitima. Naime, na nekoliko mjesta u Bermu potpisuju se mladi glagoljaši, a među njima i Levac Križanić, glagoljaš, notar koji je prepisao *Istarski razvod*, a neki od njegovih prijatelja tu dopisuju: *osal – lotar – pijani osal*, *Lotre Irude nečisti zač si toliko dece storil pogubiti* (Fučić 1982: 22). Primjeri u creskoj Muci Franića Vodarića: *Toga lotra povedite ter kolone privežite* (2762). U TIZ i TKZ česti su leksemi *lotar* i *lotarstvo* i *lotriê*: *A zatim bude tatb lotarb i zločinacb* TIZ 42a, TKZ 248, *T(a)kovomu grêhu pristoe vsa lotarstva* TIZ 28a, TKZ 236, *Govoru ošće, da ne grešb po vražihb školahb a to e po tover'nahb i po lotriêhb* CKz 60. Da je u kajkavskom ovo plodna osnova za tvorbu mnogih novih leksema, potvrđuje činjenica da je u Habelićevu Rječniku 6 leksema s istim korijenom: *loter*, *lotriš*, *lotrija*, *lotren*, *loterski*, *lotruvati*.

U CTk: *Reci Mihovil lotru* 1v (Uskrsnuće).

oskubeti – od baltoslavenskog, sveslavenskog i praslavenskog *skub-ti – vellere – čupati, u slavenskim jezicima je indoeuropsko opće značenje postalo specijalizirano za čupanje kose, perja (Skok III: 274). Kod Miklošića je *skub-sti*, *-bv -beši*, navodi da je *skubež* potvrđeno kod Habelića. U *Rječniku crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije* samo je jedna potvrda za glagol *skub-sti*, i to u COxf: *a biše sin' matere svoee edinočedi koga ona bi veliko žalos'na i plakaše lice svoe deruči i vlasi svoe skubuči i v'si bliž'ni nega groz'no plaka-hu se* COxf 9c. Prema AR potvrđeni su leksemi *oskubene* (lat. depilatio, depulmatio), i to kod Belostenca i Stulića, a od književnika kod M. Marulića (*Ľubav hti, da trpim pľuske ter ruganja, oskubenja*) i *oskubivati*. *Oskupsti* u značenju

očupati potvrđeno je u sljedećim Rječnicima: Mikaljinu, Belostenčevu i Voltigijevu. Prema AR potvrđena su tri značenja za *oskupsti*:

a) *oskupsti* kosu ili bradu, npr. *Glava ... oskublena i pješliva* M. Vetranović, *Rumena lišca razdri, bili prsi istuče, a zlatovite kose oskube* P. Zoranić, *Umiju godišnice gosparu i bradu oskubsti* M. Držić itd.

b) *oskupsti* čeljade, tj. *oskupsti* mu kosu ili bradu, npr. *Er bi se sva oskubla* M. Držić

c) *oskupsti* perje, krila, vunu, npr. *Kad mu (sokolu) gorska vila oskube sva krila* M. Vetranović (AR IX: 209–210). S osnovom *oskupsti* povezano je *skubanj* 1. runasta mješina kojom se brod pakli (Pavlinović), 2. skubanj – na nju se može sjesti (Pavlinović), 3. na manjim brodovima glava obložena runastom mješinom (Skok III: 271). Leksem je potvrđen i kod E. Kumičića: *...kao na koži purana kad ga oskubeš* (Gospođa Sabina).

U CTK: *Esi li vlasi svoje spletal, da bi beli ili rusi, ili si obrvi oskubal ili ako si svoje lice faital da bi lipli to bil* 97v (O ispovijedi).

pelati, vpelati, propelivati – leksem *peljati* prema AR najviše se pojavljuje kod čakavaca i kajkavaca, a rijetko kod štokavaca. Potvrđen je kod Marulića, među ostalim arhaizmima, npr. *peteh, hiža, hudo, peljati, tat, pes, meč* koji su zajedničko blago čakavskog i kajkavskog.

U CTK: *otvarati i propelivai v nebesa* 57r (Govor Sta anjel), *vpelan – tako e umilen č(lovê)k v rai vpelan* 62v (Govor na dan sv. Mihovila), *Tako gredu osla pripelaju* 113v (Muka), *i tu pripelaju I(su)sa k Anni i reku: Pripelasmo hinbenika* 138v (Muka), *Tu ga popelaju k Kaifi* 139r (Muka).

praviti – na taj je leksem kao kajkavizam “in der Bedeutung reden” upozorio Vatroslav Jagić u *Tundalovu viđenju* iz CPet: *od mala do velika praviti* (Jagić 1914: 507), ali isti se leksem nalazi kod Marulića i u *Lekcionaru Bernardina Splićanina*.

U CTK: *A vam, děvli vsi, to pravlu, ê očito B(og)a slavlu*, 7r (Uskrsnuće); *Mi anj(e)li to pravimo* 14v (Uskrsnuće); *nu nam pravi a Mariê* 17r (Uskrsnuće). Iako se kajkavski elementi vrlo često u CTK nalaze u čakavskom kontekstu, u ovom primjeru leksem *praviti* nalazi se u kajkavskom kontekstu, tj. jednom od izrazitih kajkavskih obilježja: vokativ je jednak nominativu.

Leksem *praviti* često se pojavljuje u hrvatskoglagojskim rukopisima, počevši od fragmenata iz 13. stoljeća, npr. FgLab₁ 2d, brevijarima, npr. BrVO 46c, 128d, BrVat₆ 116d, BrN₂ 473b, BrVat₅ 40a, od zbornika najčešće u CPet i COxf i u RegBen 11b: *Iže pravit' g(ospod)ъ uzakъ e(stъ) put' k' životu! vêčnomu*.

IV. 2. Kajkavizmi

Nesumnjivi je kajkavizam na leksičkoj razini zamjenica *kaj* koja u ovom kontekstu, odnosno u tekstovima s čakavsko-kajkavskim interferiranjem ima znatno složenije značenje nego jedan kajkavski element u nekajkavskom dijalektu. Naime, radi se o tome da je taj leksem hotimično unesen, odnosno pogreška je isključena, *kaj* je zaštitni znak jednog narječja, glagoljaš time pokazuje odnos tolerancije i prihvaćanja. Tako, npr., CVinod ima više puta *kaj*, iako nema puno drugih kajkavizama. Za razliku od njega CKz ima dosta kajkavskih elemenata, a nema *kaj*, tj. u CKz je više nehotično unošenje kajkavizama (Damjanović 1984: 171). U CTk nalazimo *kaj* u Cvêtu od krêposti – *Prva hantavost est kada č(lovê)k ot svoje stvari ne mislit, na le čini kai mu na misal pride*. 80r.

fajtati – od njem. feuchten – vlažan, pojavljuje se u zbornicima, npr.: *Sed'mi z(a)k(o)nъ sega gr(ê)ha e(stb) kada č(lovê)k_b faita riči i čini da su bol'se viditi nego su* TIZ 34a i TKZ 241. Prema E. Hercigonji *fajtati* je jedan od germanizama koji se pojavljuju u sjevernim kajkavskim krajevima (Hercigonja 1983: 346). Prema P. Skoku leksem *fajta* je hrvatski kajkavski (Belostenec, Jambrešić), ima dva značenja koja se ne mogu izvesti iz istog etimona, kao ni denominal *fajtati*, *nafajtati*: 1. farba, čersa, 2. vlaga (Skok I: 503).

U CTk: *Esi li vlasi svoje spletal, da bi beli ili rusi, ili si obrvi oskubal ili ako si svoje lice faital da bi lipli to bil* 97v (O ispovijedi).

gorup – prema AR pridjev *gorup* potvrđen je kod Belostenca, *Gorupac* je muško ime poznato od 16. stoljeća, pridjev *gorupan*, *gorupna* potvrđen je u Dubašnici na otoku Krku: *Bolesniku vele da su mu usta gorupna*, glagol *gorupiti* je potvrđen još kod Barakovića: *Jad nam stan gorupi, guja srce kine* (AR III: 296).

U CTk: “*Pod sladkim medom zakriti se more gorup čemer* “*Pod sadskimi riči sie, gorup svršue.*” 80r (Cvêtu od krêposti).

U hrvatskoglagoljskim liturgijskim rukopisima leksem *ogorupiti* je potvrđen samo u BrAc: *otkudu ogorupit' se* 43d, na istom mjestu ostali brevijari imaju *ogorčit' se*, npr. BrN₂ 329b.

hantavost, hantav – u značenju, brzopletost, leksemi se pojavljuju u Cvêtu od krêposti, zapravo to je cijela jedna *rasoha o hantavosti*, odnosno odlomak: *Ot hantavosti piše mudri Plat da hantavost est mnogimi zakoni. Neki su hantavi očito a neki su hantavi na vreme, i ti se zovu mesečivi, a nesu hantavi ot hudo bi, a tem e pomankal um i razum. Prva hantavost est kada č(lovê)k ot svoje stvari ne mislit, na le čini kai mu na misal pride... Hantavost primeniti se more*

k volu divjemu da (po) naturi, kadi vidi neku reč črvlenu, teče na nu kako hantav... Solomun piše: “Ne (go)vori s hantavim, zač te ne hoće pos(lu)šati ako mu ne govoriš ča mu e drago... “O(šće), ako hodiš s hantavim po puti, vsak(i) pomisli da si hantav (80r/v). Leksem hantav potvrđen je i u južnim krajevima, tj. na Braču kad ko hodi preko volje i loše se nosi (Skok I: 654).

nekoteri – Primjer iz CPet ...*koteru* rič (92) E. Hercigonja okarakterizirao je kao kajkavizam (Hercigonja 1983: 314). U CTk: *I se djaval prišad podoban starcu nekoteromu govoraše* 94r (Djela Andrije i Mateja među ljudožderima), *Vstavše idem i poiščem strannika nekoterago* 94r (Cvêt od krêposti). U staroslavenskom je jeziku taj prilog imao dva oblika *kotoryi* i *koteryi*, kao i u hrvatskoglagoljskim rukopisima, gdje se pojavljuju iste varijante: *kotori* i *koteri*, npr.: *kotori* MVat₄ 84a, *kotorim* BrVO 342a, *koterago* BrAc 50c, 61c, *kotero* BrAc 50d; *koterim* BrN₂, *koterimi* BrVat₅ 22c, BrN₂ 22c, BrPm 27a, *kotero* BrVb₄ 6c, *koteri* BrLab 69d, BrPm 226a, *kotere* BrVO 244c, *koteri* BrVb₁ 161a itd. Iz toga se može zaključiti da oblici *koteri*, *nekoteri* pripadaju crkvenoslavenskom jeziku, međutim, ako ih nalazimo u zbornicima, tj. mlađim tekstovima, onda to može biti i kajkavski utjecaj. Drugim rječima, kod takvih je primjera važan kontekst, pa bi, prema tome, *nekoteromu* iz Djela Andrije i Mateja među ljudožderima bio crkvenoslavenski, a *nekoterago* iz Cvêta od krêposti kajkavski utjecaj.

pokrivača – *Tu I(su)s pritisne pokrivaču na lice, a Veronika [reci]:* 154r (Muka). Zanimljivo je da se kajkavizmi u CTk učestalo pojavljuju u didaskalijama u Muci i Uskršnuću, npr. navedeni primjer, zatim: *Reci Mihovil lotru* 1v, *Vaspet tretič i(su)s tuci na vrata* 8r, *Tu Petar tretič zatai Isusa* 141r, *Sada oti-de Gabriel s tovarišem* 15r, *Tu Pilat popela Isusa vnutr i čini ga kruniti i biti i pošpotati* 145v, *Tu židove špotaju se i reku:* 154v, *Tu razboinik levi špotae se i reče* 154v itd. Ovdje se očito radi o činjenici da se to prikazanje izvodilo na kajkavskom području, pa su upute prilagođene publici.

škoda, naškodeti – posuđenica je iz starovisokonjemačkog *scado*, novovisokonjemački – *Schaden*, u značenju šteta, kvar. Iako je, prema P. Skoku, potvrđena i u čakavskim i zapadno štokavskim govorima, to je jedan od germanizama koji se iz kajkavskog proširio i na jug. Nalazi se i u svim slavenskim jezicima, osim bugarskoga (Skok III: 400/401). U hrvatskoglagoljskim se brevijarima često pojavljuje leksem *škoda*: *škoda* BrVat₆ 134a, BrPm 231c, *ot š'kodi* BrLab 154b, BrVat₆ 200d, *škodni* BrVb₄ 73c, *škodi* BrVO 58c, itd. Također i u zbornicima: *švodu* CPet 149r, *š'koditi* CIvan 143r, ČŽg 36r, *ako se iskr'ni tvoi smuti, sam̃ oće trpiti š'kodu* CKz 55.

U CTk: “Zavidlovomu e drago škodu prieti, le da bi neki drugi većšu škodu priel.” 72r (Cvêt od krêposti), “Veliko mašćenie čini ki ne more naškodeti

nepriêtelu 76r (Cvêt od krêposti), *neki laže hoteći da bi drugu škodu ne priêl* 82r (Cvêt od krêposti).

špotati – germanizam od njem. *spotten*, u značenju rugati se. Prema P. Skoku kod nas je leksem poznat od 16. stoljeća, kod čakavskih i kajkavskih pisaca, od Rječnika nalazi se kod Belostenca, Della Belle i Habelića. Taj je leksem još ranije potvrđen u hrvatskoglegoljskim zbornicima, čak od 15. stoljeća, a i u jednom brevijaru iz 14./15. stoljeća. I dok se leksemi *špotb*, *špotati se* često pojavljuju u hrvatskoglegoljskim zbornicima, npr. *Kadê su ki se vêrnomu špotahu i s'mêêhu* CPet 345v, *od smijućih se i špotajućih* se CAC 70r, *O gore špotajućimi se s(ve)timi knjigami* CPet 346v, itd., od liturgijskih rukopisa potvrđen je jedino u *Pašmanskom brevijaru* (druga polovica 14. i 15. stoljeće): *i prêdast' se narodom' na poruganie i tepenie i n' raspetie i š'potanie muke* BrPm 212d. Leksemi *špotb* i *pošpotati* učestalo se pojavljuju u CKz i CIvan, npr. *špotb* CKz 29, 36, 125, 219 itd., *pošpotati* CKz 36, 51, 64, 92, 95, 122 (Valjavec 1892: XXVII). Pisci naših zbornika su, u nastojanju da budu razumljivi što širem krugu čitatelja, često rabili stilski postupak tzv. kontaktne sinonime (E. Hercigonja): *špotb* i *ruko* CKz 252, CIvan 47b.

U CTk: *kako se mi špotahomo mej sobu nevolnimi* 33v (Apokrifna apokalipsa), *krotkimi špotajući se* 34r (Apokrifna apokalipsa), *Tu Pilat popela Isusa vnutr i čini ga kruniti i biti i pošpotati* 145v (Muka), *Tu židove špotaju se i reku:* 154v (Muka), *Tu razboinik levi špotae se i reče* 154v (Muka).

tanac – to je stara hrvatska posuđenica iz srednjevisokonjemačkog – *Tanz*, a od hrvatskoglegoljskih rukopisa potvrđena je u *Novakovu misalu* iz 1368. godine, ali i u nekim drugim misalima kojima MNov nije mogao biti predložak: MLab₂, MVat₈, MVB₁, MOxf₁, MOxf₂, MHrv, MBer i MNew. Stoga se može pretpostaviti da je postojao jedan arhetip misalskog rukopisa koji je imao leksem *tanacъ* (za lat. *chorum*) najkasnije iz prve polovice 14. stoljeća koji se nije očuvao (Reinhart 1990: 202). Kako je u njemačkom jeziku leksem poznat od 1200. godine, kao vrijeme preuzimanja u hrvatski jezik može se uzeti od 1200. do prve polovice 14. stoljeća (Reinhart 1990: 203). *Tanac* je jedan od germanizama koji je iz sjevernih krajeva proširen i na južne, tj. poznat je od Dubrovnika do Krka i Istre, a zanimljivo je da se na jugu češće rabi germanizam nego romanizam (Skok III: 442). U CTk: *Esi li se opiêl v s(ve)te d(ъ)ni ili tance vodil, kako pravi s(ve)ti Avguštinъ: "Ke v s(ve)tke tance vodi ili se opija, veći grih mu e nere orati ili kopati."* A to est zato ere e tanac vražja voiska na Boga i koliko e koli v tanci žen urešenih, 96r (O ispovijedi), *Esi li hodil gledati tancev* 97r (O ispovijedi). U CKz nalazimo *tanacъ* 200, i *tancanie* CKz 264. Leksem *tanac* je još jedna potvrda o kontinuitetu hrvatske književnosti, od hrvatskoglegoljskih misala, preko zbornika, do kasnije književnosti, npr. Džore Držića.

tovariš, tovarištvo – u značenju drug, prijatelj, ženidbeni drug, leksem je iz mađarskog ušao u hrvatski kajkavski govor i književnost, potvrđen je primjerice kod Jurja Habelića, kao i u *Zagrebačkom statutu*, ali i u južnim hrvatskim govorima, npr. u Novom Vinodolskom (Skok III: 486). Oblik *tovaruš* je prema AR potvrđen u sjevernim krajevima, tj. kajkavskim, a od rječnika kod Habelića, Vitezovića, Belostenca, Jambrešića. Primjeri: *Obeća, da hoće kćer negovo Katerino sebe za ženu i tovaruša svojega vzeti i prijeti* (Vramec *Kronika* 48), *Da ima vu putovañu tovaruša* (Mulih) itd. Prema AR potvrđeno je 8 leksema s korijenom *tovaruš*: *tovaruš*, *tovaruša* (drugarica, ortakinja), *tovarušica* (družica, drugarica, žena, supruga – *Da bi vas snubil da bi mu vašu kćer dali za tovarušuicu*), *tovarušiti* (družiti), *tovaruška* (družica) – potvrđeno u Jačkama: *Ovo mi ste sada hrvatske divojke, ja vas lipo prosim, moje tovaruške!*, *tovarušni* (drugarski), *tovarušnica* (zborište, kuća), *tovaruštvo* (družba, ženidba), npr. *Da se ne pristoji vu tovaruštvo tak spravljati, kakti čine poganini ki za boga ne znaju* (Mulih) (AR XVIII: 499–500). Oblik *tovariš* je sveslavenska riječ u svezi s tovar, značenje *bračni drug* nastalo je prema mađarskom, a potvrđeno je u gotovo svim slavenskim jezicima: češ. *tovaryš*, rus. *tovariš*, slov. *tovariš*. Leksem *tovariš* je potvrđen i kod M. Marulića: *Tovariša imit tere prijatela*, kod Barakovića, Glavinića, *tovarištvo* kod Zoranića itd. Isti se leksem pojavljuje i u creškoj Muci Franića Vodarića: *Centurijun govori tovarišon* (didaskalija kod stiha 2817). Prema Blažu Jurišiću leksem *tovariš* rabi se u značenju *prijatelj, drug na ribanju* na otoku Vrgadi (Jurišić 1962: 134). Također na Dugom otoku u Salima *tovariš* je najmljeni ribar (AR XVIII: 496).

U CTk potvrđeno je *tovariš* i *tovarištvo*, a najčešće se pojavljuje u Uskrsnuću i u Cvētu od krêposti: *Do ne brini se ti, moi dragi tovarišu*, 6r (Uskrsnuće), *O anj(e)li moi dragi, tovariši va vsem blagi*, 13r (Uskrsnuće), *ki nam da to tovarištvo*, 13r (Uskrsnuće), *Sada otide Gabriel s tovarišem* 15r (Uskrsnuće), *Sa svet se more primeniti k dvema tovarišema* 67r (Cvêt od krêposti).

I u *Greblovu korizmenjaku* (Kvarežimal i tlmačenje od muki Simuna Grebla iz godine 1493. i 1498.) ima dosta leksičkih elemenata koji slute na blizinu kajkavskog, između ostalog *tovariš* ' 54v (Štefanić 1960: 399).

U kajkavizme na leksičkoj razini mogu se ubrojiti i prilozi koji se tvore sufiksima: -uč, -ič, -oč, npr.: *ednuč*, *drugoč*, *trećič*, *daleč* itd.

ednuč – *čuh, da ednuč tako reče*: 139v (Muka). Prilog *ednučb* potvrđen je i u hrvatskoglagoljskom tiskanom brevijaru – *Baromićevu*: *zgodaze se emu ednučb kralju miramolinu slišati* 307b.

drugoč – oblik *drugoč*, *drugač(e)* je hrvatsko kajkavski potvrđen u 17. i 18. stoljeću, ali ima i kod Marulića (Skok I: 446).

U CTK: *Tu peteh vspoe drugoč* 141r (Muka). U hrvatskoglagoljskim misalima i brevijarima već od 14. stoljeća potvrđen je prilog *drugočb*: *us'neši na stranē tvoei desnoi drugoč* BrVat₅ 232c, *drugovič* BrVO 455c, *i paki drugoč' ide i m(o)li se g(o)v(o)re* CPar 240v, *drugočb ag(b)nie d(ê)vi m(u)č(enice)* BrLab 169c/d, *i oče drugoč prosl(a)vlae* MNov 70b itd.

tretič – *Vaspēt tretič I(su)s tuci na vrata* 8r (Uskrsnuće), *Tu Petar tretič za-tai Isusa* 141r (Muka). U hrvatskoglagoljskim se liturgijskim tekstovima pojav-ljuje isti leksem: *p(o)m(i)lui n(a)sъ tretič'* MVat₄ 168a, *i pet' tretičb višē poi-an(tiponъ)* BrVO 29c, *pride nikula tēz'de naravomъ s'tvoreno tretičb is'plniti želenie* BrN₂ 386a itd.

daleč – *od nas daleč ne dili se* 24r (Pjesme), *i sta daleč Mihovil* 58v (Legenda o sv. Mihovilu).

V. Zaključak

Tkonski zbornik – hrvatskoglagoljski rukopis pisan početkom 16. stoljeća – zbornik je različitog štiva, od članaka filozofskog i strogo teološkog karaktera, preko prikazanja i poezije, sve do apokrifa, žitija, priča i legendi. Jezik kojim je pisan CTK prilično je neujednačen, pojedini su dijelovi pisani crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije s obilježjima velike starine: *Djela apostola Andrije i Mateja među ljudožderima* i *Čtenie sv. Agapita*, drugi su dijelovi pisani hibridnim crkvenoslavensko – čakavskim jezikom s kajkavskim elementima. Kajkavizmi u čakavsko crkvenoslavenskoj strukturi u CTK nisu jednakomjerno raspoređeni. Najviše ih je, kao što je primjetio F. Fancev, u *Cvêtu od krêposti* i *Muci i Uskrsnuću*, ali ih ima u gotovo svim dijelovima i na svim jezičnim razinama. Kajkavske elemente na fonološkoj razini: protetsko *v*, prefiks *s(z)*, pojednostavljivanje konsonantskih skupina (*tvr > tr*), prijelaz *s > š* u stranim riječima, nalazimo: u *Blagoslovima i zaklinjanjima*, *Molitvi pred pričest*, *Uskrsnuću*, *Muci*, *Apokrifnoj apokalipsi*, *Djelima Andrije i Mateja među ljudožderima*, *Cvêtu od krêposti*, *Pjesmama* itd. Na morfološkoj se razini utjecaj kajkavskog u CTK očituje u formantu -š, -kš kod pridjeva, oblicima trenutnog prezenta glagola *biti*: *bum*, *buš*, *bu*, imperativu na -e, izjednačavanje vokativa s nominativom, što je potvrđeno u *Apokrifu o Adamovoj smrti*, *O vrijednosti mise*, *Cvêtu od krêposti*, *Čteniu sv. Agapita*, *Blagoslovima i zaklinjanjima*, *Uskrsnuću* i *Muci*. Najmanje je kajkavizama na sintaktičkoj razini: futur u zavisnim rečenicama gdje bi u štokavskom mogao stajati prezent, a tu se može dodati i svršeni prezent glagola *biti*. Takvi se primjeri nalaze u sljedećim dijelovima: *Apokrifna apokalipsa*, *Cvêt od krêposti*, *Uskrsnuće*. Najviše je kajkavizama u CTK na leksičkoj razini, ali kod leksičkih primjera treba biti oprezan, jer

do danas nema posve precizne definicije što je kajkavizam u 15. stoljeću, a što zajedničko blago čakavskog i kajkavskog. Primjeri iz CTk su podijeljeni u dvije skupine: 1. zajedničko čakavsko kajkavsko blago: *betegъ, betežati, gdo, hiniti, prehiniti, himba, hinac, hud, kaštigati, lotar, nigdor, nigdar, oskubeti, pelati i praviti*; 2. kajkavizmi: *kaj, fajtati, gorup, nekoteri, pokrivača, škoda, naškodeti, špotati, tanac, tovariš, tretič, ednuč, drugoč, daleč*. Prva kategorija leksema – zajednički čakavsko kajkavski sloj – interpolirana je u gotovo svim tekstovima CTk, a druga – kajkavski sloj – najčešća je u *Cvêtu od krêposti* i *Muci i Uskrsnuću*.

Pri istraživanju pojedinih kajkavizama, posebice na leksičkoj razini, zaključeno je da se pojedini od njih pojavljuju i u hrvatskoglagoljskim liturgijskim rukopisima, misalima i brevijaraima. Npr.: *betegъ, gorup, kaštigati, praviti, tanacъ* itd. To je potvrda o kontinuitetu hrvatskoglagoljske književnosti.

Zaključno se može reći da je CTk rukopis sastavljen iz različitih dijelova, koji nisu nastali u istom razdoblju, ni na istom mjestu. Budući da u nekim dijelovima nalazimo kajkavizme na svim razinama (*Cvêtu od krêposti, Muka i Uskrsnuće*), može se pretpostaviti da su ti tekstovi nastali na sjevernom području, jer je u zbornicima koji su pisani južnije sve manje kajkavizama, a u Istri su oni samo leksički. Na temelju činjenice da se kajkavizmi učestalo pojavljuju u di-daskalijama u *Muci i Uskrsnuću* može se pretpostaviti da se to prikazanje izvodilo na kajkavskom području.

VI. Kratice

CPar – Pariški zbornik 1375., Bibliothèque Nationale, Slave 73., Pariz.

CIvan – Ivančičev zbornik, 14./15. st., Samostan franjevac trećeg reda, Zagreb.

TIZ – Traktat Ivančičeva zbornika

CVinod – Vinodolski zbornik, početak 15. stoljeća, HAZU IIIa 15, Zagreb.

CPet – Petrisov zbornik, 1468., NSK, R 4001, Zagreb.

CKz – Kolunićev zbornik, 1486., HAZU, IIIa 51, Zagreb.

KKZ – Korizmenjak Kolunićeva zbornika

TKZ – Traktat Kolunićeva zbornika.

COxf – Oxfordski zbornik, 15. st., Bodleian Library, Ms. Canon Lit. 414., Oxford.

CAC – Zbornik duhovnog štiva kraj 15. st., HAZU, IVa 48, Zagreb.

CTk – Tkonski zbornik, prva četvrt 16. stoljeća, HAZU, IVa 120, Zagreb.

CGrš – Grškovićev zbornik, 16. st., HAZU, VII 32, Zagreb.

CŽg – Žgombićev zbornik, 16. st., HAZU, VII 30, Zagreb.

FgLab₁ – Ljubljanski homilijar, 13. stoljeće, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, Slavische Sammlung, fut. 5., br. 368., Ljubljana.

MVat₄ – Vatikanski četvrti misal – najstariji hrvatskoglagoljski misal, početak 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. illir. 4., Vatikan.

MNov – Misal kneza Novaka, 1368., Österreichische Nationalbibliothek, Cod. slav. 8., Beč.

MBer – Berlinski misal, 1402., Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Ms. Ham. 444., Berlin.

MHrv – Hrvojev misal, oko 1404., Topkapi Sarayi, Carigrad.

MNew – Newyorški misal, sredina 15. stoljeća, The Pierpont Morgan Library, sign. M. 931., New York.

MVat₈ – Vatikanski osmi misal, 1435., godine, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 8., Vatikan.

MVb₁ – Vrbnički prvi misal, 1456. godine, Župni ured, Vrbnik.

MOxf₁ – Oxfordski prvi misal, 15. stoljeće, Bodleian Library, sign. Ms. Canon. Lit. 373., Oxford.

MOxf₂ – Oxfordski drugi misal, 15. stoljeće, Bodleian Library, sign. Ms. Canon. Lit. 349., Oxford.

MLab₂ – Ljubljanski drugi misal, 15. stoljeće, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, Ms 164., Ljubljana.

BrVb₁ – Vrbnički prvi brevijar, 13 - 14. stoljeće, Župni ured, Vrbnik.

BrPm – Pašmanski brevijar, druga polovica 14. i 15. stoljeće, HAZU, IIIb 10., Zagreb.

BrVb₄ – Vrbnički četvrti brevijar, 14. stoljeće, Župni ured, Vrbnik.

BrVat₅ – Vatikanski peti brevijar, sredina 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. illir. 5., Vatikan.

BrVat₆ – Vatikanski šesti brevijar, sredina - treća četvrt 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. illir. 6., Vatikan.

BrAc – Akademijin brevijar, 1384. (?), HAZU, IIIc 12, Zagreb.

BrVO – Brevijar Vida Omišljanina, 1396. godine, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. slav. 3., Beč.

BrLab – Ljubljanski brevijar, kraj 14. stoljeća, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, Ms 161, Ljubljana.

BrN₂ – Drugi novljanski brevijar, 1495., Župni ured, Novi Vinodolski.

RegBen – Regula sv. Benedikta, kraj 14. stoljeća, HAZU, Ia 74., Zagreb.

BrBar – Baromićev brevijar (tiskani), Mleci (Venecija), 1493.

VII. Literatura

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 1995. *Jazik otačaski*. Zagreb: Matica hrvatska.

FANCEV, FRANJO 1939. *Muka Spasitelja našega i Uskrsnuće Isukrstovo: dva hrvatska prikazanja 15. vijeka*. Građa JAZU, XIV, Zagreb: JAZU.

GAČIĆ, JASNA 1979. Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru. *Čakavska rič*, 1, Split, 3 –155.

GRABAR, BISERKA 1967. Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi. *Radovi Staroslavenskog instituta*, 6, Zagreb.

HERCIGONJA, EDUARD, 1971. Napomene uz transliteraciju odabranih tekstova Misala. *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Pretisak. Zagreb: Liber, XV–XXIX.

HERCIGONJA, EDUARD 1983. *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti. Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Liber.

JAGIĆ, VATROSLAV 1914. Zur Visio Tundali. *Archiv für slavische Philologie*, 35, Berlin: Weidmannische Buchhandlung, 501–513.

JUNKOVIĆ, ZVONIMIR 1972. Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. *Rad JAZU*, 363, Zagreb.

JURIŠIĆ, BLAŽ 1962. Glagoljski spomenici otoka Vrgade. *Rad JAZU*, 327, Zagreb, 85–184.

MALIĆ, DRAGICA 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: HFD.

MARESIĆ, JELA 2006. O slavonsko-kajkavskoj leksičkoj isprepletenosti. *Riječ*, 12, Rijeka, 31 –36.

MENAC-MIHALIĆ, MIRA 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija*, 17, Zagreb, 81–109.

MIHALJEVIĆ, MILAN 1991. *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije.

MILČETIĆ, IVAN 1911. *Hrvatska glagoljska bibliografija*. Dio 1. Starine, 33, JAZU: Zagreb.

- MOGUŠ, MILAN 1977. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- NAZOR, ANICA 1996. Još jedan glagoljski tekst Legende o 12 petaka. *Hercigonjin zbornik*, Zagreb, 289–302.
- REINHART, JOHANNES 1990. Altkroatisch tanac “Tanz”. *Wiener slavistisches Jahrbuch*, VIII, Wien, 201–203.
- REINHART, JOHANNES 2004. Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća. Transliterirao i popratne tekstove napisao: Slavomir Sambunjak. *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 50, Wien, 303–307.
- SAMBUNJAK, SLAVOMIR, 2001. *Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća*. Tkon: Općina Tkon.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2002. Kajkavizmi u creskoj Muci Franića Vodarića. *Fluminensia*, 2, god. 14, Rijeka, 73–84.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2005. Leksik Traktata o sedam smrtnih grijeha u Ivančićevu i Kolunićevu zborniku. *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb, 397–410.
- ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Djela JAZU, 51, Zagreb: JAZU.
- ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. II dio. Zbornici različitog sadržaja, regule i statuti, registri, varia, indeksi, album slika, Zagreb: JAZU.
- VALJAVEC, MATIJA 1892. *Kolunićev zbornik: hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486*. Djela JAZU, XII, Zagreb: JAZU.
- VINCE, JASNA 1981. Fonemi l, ŋ, j i njihova grafija u hrvatskoglagoljskim rukopisima. *Slovo*, 31, Zagreb, 15–21.
- VODARIĆ, FRANIĆ, 1993. *Muka*. Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora Cres – Lošinj.
- VONČINA, JOSIP 1988. *Jezična baština*. Split: Književni krug.

Rječnici

- LIPLJIN, TOMISLAV 2002. *Rječnik varaždinskog kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin d.o.o.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880.–1976. I–XXIII. Zagreb: JAZU. (= AR)
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. 2000. I. svezak. Glavni urednici: B. Grabar, Z. Hauptova, F. V. Mareš. Zagreb: Staroslavenski institut.
- SKOK, PETAR 1971.–1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I., II., III., Zagreb: JAZU.
- Staroslavjanskij slovarʹ* (po rukopisjam X–XI vekov). R. M. Cejtlin, R. Večerka, E. Blahovoj, Russkij jazyk, Moskva, 1994.

The kajkavian words in glagolitic miscellany of Tkon

Summary

Tkonski zbornik is a glagolitic miscellany with various religious and moral content: ecclesiastical dramas, poems, legends and apocrypha, didactic articles, speeches, *Cvêt od krêposti*, instructions for confessors, blessings, etc. It was written at the beginning of the 16th century somewhere on the property of the Frankopan family. The language of the miscellany is mostly a čakavian-Church Slavonic hybrid with elements of the kajkavian dialect. Infiltration of the kajkavian elements is not equal in all parts of the codex but is most frequent in *Cvêt od krêposti* (67 - 85) and *Muka Spasitelja našega* (109 - 161). In the Miscellany of Tkon kajkavian elements at the phonological, morphological, lexical and syntactic levels have been attested. The most frequent kajkavian elements are those on the lexical level. They can be divided in two groups: 1. the common čakavian-kajkavian strata, e. g. *betegb*, *gdo*, *nigdar*, *hiniti*, *hud*, *kaštigati*, *lotar*, etc. 2. kajkavian strata, e. g. *fajtati*, *gorup*, *nekoteri*, *pokrivača*, *škoda*, *špotati*, *tanac*, etc. The lexemes of the first group are infiltrated in almost all of the parts of the Miscellany. The lexemes of the second group are the most frequent in *Cvêt od krêposti* and *Muka*. The comparison of certain lexemes with those of croato-glagolitic missals and breviaries has shown that some of them were attested earlier, e. g. *betegb*, *kaštigati*, *praviti*, *gorup*, *tanac*, etc. It confirms the continuity of croato-glagolitic literacy. The conclusion is that the Miscellany of Tkon is a manuscript combined from various parts which originated neither in the same time nor in the same location. As kajkavian elements are found in all levels of the language we can assume that *Cvêt od krêposti* and *Muka* originated in the northern area i. e. somewhat closer to the kajkavian area.

Ključne riječi: hrvatskoglagoljski zbornici, kajkavsko narječje, kajkavizmi, čakavsko narječje, leksik.

Key words: croato-glagolitic Miscellanies, kajkavian dialect, kajkavian, čakavian dialect, lexis.